

Gdy honoryfikatywność nie jest „grzeczna” – kilka uwag na temat modyfikacji honoryfikatywnej

Arkadiusz Jabłoński

Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu

1. Honoryfikatywność a pojęcia powiązane

Treść tego tekstu, w sposób z założenia przyczynkowy i fragmentaryczny, traktuje o praktyce stosunkowo częstego rozpoznania *szacunku* lub *grzeczności* w analizie jednostek komunikacyjnych, w odniesieniu do których znacznie bardziej efektywnie można by stosować pojęcie adekwatności decyzji honoryfikatywnych. Decyzje dotyczące modyfikacji honoryfikatywnej przekazu mogą wykazywać charakter powierzchniowo gramatyczny, będąc powiązane z oznaczaniem wartości gramatycznych o charakterze systemowym. Zarazem, ze względu na ich odniesienie do efektywności przekazu w kontekście komunikacyjnym, należy mieć na uwadze ich charakter pragmatyczny.

W terminologii polskiej pojęcie „honoryfikatywność”, rozumiane w terminach oznaczania rang obiektów szeroko pojmowanego kontekstu interakcji, pojawiło się stosunkowo późno (Huszczka 1996: 51). Takie odniesienie zaobserwować można w wyróżnionej przez jednego z wczesnych badaczy nurtu pragmatycznego idei „informacji ukierunkowanej społecznie” (Levinson 1983: 89). Wyrazisty pozostaje kontrast między odniesieniem do punktów stałych lub wykazujących charakter porównywalny, w postaci pewnych rang komunikacyjnych przekładających się

na określone opozycje językowe w ramach pewnej skali wartości a ujęciami bazującymi na niedookreślonych koncepcjach opisowych. Mimo ich umownego charakteru, te pierwsze wykazują przewagę nad raczej wieloznacznymi i wykazującymi jednostronne preferencje pozytywne z normatywnego punktu widzenia konceptami *grzeczności* (*politeness*), jako właściwości „estetycznej, społecznej lub moralnej, jeśli chodzi o jej charakter” (Grice 1989: 28). Wskazać należy także na niejasność pojęć takich jak koncepcja *twarży* (*face*) (Brown i Levinson 1978). W ramach odniesienia zjawisk językowych do rzeczywistości pozajęzykowej wypada wspomnieć koncepcję *performatywności*, definiowanej w terminach „działań z użyciem słów” (Austin 1962), z pominięciem jednak faktu, że właściwie każda aktywność językowa wykazuje w sposób nieunikniony powiązanie z jej pozajęzykowymi skutkami i konsekwencjami. Niezależnie od teoretycznych i praktycznych nieporozumień związanych z precyzowaniem koncepcji badawczych, jako charakterystyczną w kontekście ujęć honoryfikatywności można uznać jedną z pobocznych, lecz znamienych uwag poczynionych w odniesieniu do pojęcia *grzeczności*:

Świadom jestem, że wielu odnosi się zwykle do *grzeczności* w sensie relatywnym tego pojęcia, zależnym mianowicie wobec pewnej normy zachowania uznawanej za typową w określonych okolicznościach [...] Również mnie samemu opowiadano całkiem poważnie, że *Polacy/Rosjanie nigdy nie są grzeczni*, a nierzadko można usłyszeć na przykład, że *Chińczycy i Japończycy są bardzo grzeczni w porównaniu z Europejczykami*. Takie stereotypowe spostrzeżenia opierają się na fragmentarycznych dowodach (Leech 1983: 84).

Spostrzeżenie takie można odnieść nie tylko do etnicznych granic środowisk komunikacyjnych, lecz do manifestowanych nierzadko przekonań na temat postrzeganych jako *niegrzeczne* zachowań młodzieży,

studentów czy partnerów interakcji o charakterze handlowym i urzędowym. Powierzchowne odniesienie do honoryfikatywności zakłada zatem obligatoryjność zachowań *grzecznych* w pewnych sytuacjach typowych. Zależność tę można ująć następująco w terminach metajęzyka A. Wierzbickiej (Wierzbicka 1999):

sytuacja typowa →

(a) wiem: istnieje schemat interakcji

czuję się zobligowany do jego realizacji w sposób typowy

Niżej omówiono powiązania między językowymi opozycjami honoryfikatywnymi, jakie dla potrzeb niniejszego tekstu uznano za typowe w środowisku japońskim i polskim. Główny nacisk położono na wykazanie braku bezpośrednich powiązań między wyszukaną manifestacją językową opozycji honoryfikatywnych a rzeczywistym funkcjonowaniem systemów znaczenia opozycji honoryfikatywnych w przekazie ukierunkowanym na realizację celów komunikacyjnych. Również dobór przykładów świadomie przeprowadzono z odniesieniem do sytuacji i kontekstów, jakie stosunkowo rzadko analizowane są w źródłach skupiających się na pojęciach *grzeczności* lub *szacunku*. W przyjętej perspektywie kontrastywnej niniejsza praca stanowi kontynuację myśli naukowej Profesor Anny Duszak (zob. np. Duszak i Pawlak red. 2003, red. 2005; Duszak, Gajek i Okulska red. 2006) wokół kontaktów językowych (por. Duszak i Okulska red. 2004) na styku kultur europejskich i azjatyckich (zob. Duszak, Jabłoński i Leńko-Szymańska red. 2017) w komunikacji specjalistycznej i instytucjonalnej (np. Duszak, House i Kumięga red. 2010; Duszak i Kowalski red. 2015 itp.).

Podstawowe założenia tekstu sformułować można następująco:

1. Zgodnie z podstawowymi założeniami pragmatycznymi, trudno wskazać powiązania bezpośrednie gramatyki, semantyki i pragmatyki zachowań językowych.

2. Możliwe jest wskazanie znaczników zachowań językowych typowych dla pewnych środowisk i sytuacji komunikacyjnych.
3. Honoryfikatywność odnosi się także do kontekstów i decyzji nietypowych. Oznaczanie i interpretacja wartości w wymiarze honoryfikatywności może następować przez ich kontrastowanie z wartościami typowymi.

2. Honoryfikatywność japońska a pojęcie *szacunku*

Niezależnie od tego, czy opozycje honoryfikatywne rozpatrywać w terminach rozróżnienia między grzecznością pierwszorzędną (*first-order politeness*) rozumianą jako „koncepcja psychosocjologiczna” oraz grzecznością drugorzędną (*second-order politeness*) opisywaną jako „koncepcja językoznawcza o charakterze naukowym”, jak ujmuje je G. Eelen (2001: 30–32), wskazując na interesującą wewnętrzną złożoność wzmiankowanych opozycji, również teorie japońskie dotyczące problematyki honoryfikatywności (*keigo* 敬語) uznać można za zdominowane przynajmniej w znacznej ich części przez odwołania do pojęcia *szacunku* (*kei* 敬意). Nader często sam fakt obecności w japońskim terminie oryginalnym sinojapońskiego morfemu *kei* 敬 (z jego rodzimym odczytaniem czasownikowym *uyamau* 敬う ‘szanować’) postrzegany jest jako istotny w odniesieniu parametru *szacunku* (por. Tsujimura 1991: 4). Zarazem, przynajmniej od momentu publikacji krótkiego acz wnikliwego artykułu, jakiego autorem był T. Shibata (1979), wskazuje się, że opozycje honoryfikatywne służą nie tylko oznaczaniu wartości *szacunku*, lecz również, w ujęciu bardzo ogólnym, dystansu między uczestnikami aktu komunikacji. Słuszność tej konstatacji nie wydaje się ograniczać wyłącznie do japońskiego środowiska komunikacyjnego.

Jak zauważa F. Inoue (1999: 181), nawet w ramach tradycyjnie definiowanego zasięgu opozycji honoryfikatywnych to opozycje o charakterze werbykalnym, opisane niżej, wykazują najczęściej tendencję do bycia interpretowanymi jako manifestacje honoryfikatywności, podczas

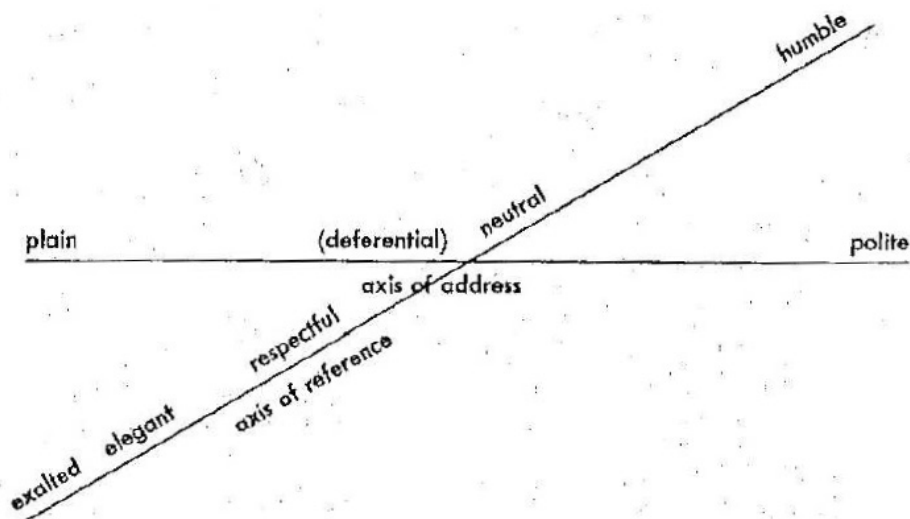
gdy opozycji horyzontalnych zaszeregowanie takie zwykle nie dotyczy. F. Minami (1987: 15), który dokonał zbiorczego zestawienia terminów i odniesień teoretycznych w ramach badań nad problematyką japońskiej honoryfikatywności, zauważa, że termin *keigo* pojawia się w źródłach o ograniczonym stopniu odniesienia do rzeczywistych zjawisk językowych, podczas gdy perspektywa ujęcia uniwersalnego możliwa jest do osiągnięcia z wykorzystaniem terminu *taigū* 待遇 (dosłownie: ‘traktowanie’). W praktyce współczesnych opisów japońskiej honoryfikatywności, zarówno z otwartym uwzględnieniem pojęcia *szacunku* (Kikuchi 1997), jak i tych, które przyjmują bardziej uniwersalną perspektywę opisową (w tym: pojęcie *wakimae* ‘rozdzielenia [między działaniem adekwatnym a nieadekwatnym na poziomie językowym]’ wzmiankowane przez Ide 2006), to te pierwsze wydają się niezmiennie dominować.

Niżej poprzestano na opisie technik modyfikacji honoryfikatywnej (wzmiankowanej przez samego autora w innych tekstach jako *honorific modification*, HM) definiowanych jako nacechowane warstwowo opozycje techniczne, wykorzystywane w celu osiągnięcia komunikacyjnej efektywności przekazu w kontekście (por. Jabłoński 2004). Zamierzeniem jest opis reprezentatywnych przypadków, w jakich opozycje honoryfikatywne, w konkretnym przekazie, odnoszą się do wymogów sytuacyjnych, w ramach oznaczania gatunków komunikacyjnych (procedur) w konkretnej interakcji.

3. Honoryfikatywność japońska: ujęcie techniczne

W ujęciu ściśle technicznym opozycje honoryfikatywne japońszczyzny opisać można binarnie jako horyzontalne lub wertykalne. W literaturze angielskiej przedstawiane są one stosunkowo często na osiach: horyzontalnej, dotyczącej techniki adresowania określonego obiektu (*axis of address*) oraz wertykalnej, dotyczącej odniesienia rangi obiektu do pewnej hierarchii (*axis of reference*) (Martin 1964; Miller 1967: 270). Wartości na osiach wymiarów dla określonych jednostek językowych

odnieć można stosunkowo łatwo do wzmiankowanych już rang społecznych i kulturowych (Huszczka 1996: 51). Schemat opozycji honoryfikacyjnych proponowany przez jednego z badaczy anglojęzycznych przedstawiono na rysunku 1.

Rysunek 1. Osie opozycji horyzontalnych i wertykalnych. Źródło: na podstawie Miller (1967: 270).

Opozycje horyzontalne (techniki zwracania się do słuchacza zróżnicowane według stopnia oficjalności przekazu) zależne są od rangi odbiorcy i kontekstu interakcji. Jedną z bardziej typowych opozycji dotyczy rozróżnienia między postacią prostą czasownika, np. *miru* 見る ‘widzieć; oglądać’ a postacią rozpoznawaną przez liczne źródła jako „grzeczna” *mimasu* 見ます (termin *uprzejma* wydaje się cechować większą trafnością i taki termin używany jest niżej). Opozycja ta nie jest przetłumaczalna na język polski, choć istnieją próby wyjaśniania jej przez uzupełnienie wypowiedzi z użyciem postaci uprzejmej o polskie frazy znaczące zaawansowane wyszukanie formalne przekazu (*proszę pana/ pani/ państwa*). Znacznik gramatyczny *-mas-* może zatem być uznawany za regularny wykładnik stylu uprzejmego. W opisach tradycyjnych uznawany jest on za czasownik posiłkowy. Odpowiednio zróżnicowane

horyzontalnie postaci spójki (łącznika orzeczenia imiennego) to *da/de aru* だ・である (proste) and *desu/de arimasu/de gozaimasu* です・であります・でございます (uprzejme). Opozycje horyzontalne przedstawiono na przykładach w tabeli 1.

oś horyzontalna	proste	uprzejme
‘widzieć’ oglądać	miru	mimasu
spójka	da/de aru	desu/de arimasu/ de gozaimasu

Tabela 1. Wybrane japońskie opozycje honoryfikatywne horyzontalne.
Źródło: opracowanie własne.

Opozycje wertykalne (ranga obiektu wobec innych obiektów w ramach zorganizowanej hierarchicznie grupy) dotyczą rozpoznania pozycji hierarchicznej podmiotu wypowiedzi. Można je opisać przez przeciwstawienie postaci unizonych i wywyższających. Wzmiankowana wyżej jednostka czasownikowa *miru* przyjmuje postać supletywną unizoną *haiken suru/itashimasu* 拝見する・いたします oraz postać supletywną wywyższającą *goran ni naru* ご覧になる. Czasowniki pozbawione postaci supletywnych wertykalnych, takie jak jednostka *kaku* 書く ‘pisać’, tworzą regularne postaci unizone i wywyższające wraz z czasownikami posiłkowymi *suru* i *naru*: *okaki suru/itashimasu* お書きする・いたします dosł. ‘unizenie pisać; pozwalać sobie pisać’, *okaki ni naru* お書きになる dosł. ‘raczyć pisać’ lub z wykorzystaniem morfemu *-(r)ar-* homofonicznego ze znacznikiem strony biernej.

Nieco odmienny typ opozycji wertykalnych oznaczany jest w przypadku posiłkowych czasowników dawania i otrzymywania: *morau* もらう i jego postaci supletywnej unizonej *idadaku* いただく, wykorzystywanych w ramach konwencjonalnie wdrażanych aktów ‘przyjmowania przysług przez nadawcę wypowiedzi’ (*in-getting*) oraz *kureru* くれる i jego postaci supletywnej wywyższającej *kudasaru* くださる, znaczących akt ‘dawania lub świadczenia przysług nadawcy wypowiedzi

przez podmioty zewnętrzne' (*in-giving*) (Miller 1967: 272–274). Odpowiednie jednostki czasownikowe występują również w analitycznych konstrukcjach uniżonych wymiany przysług z użyciem jednostki *miru*: *goran itadaku* ご覧いただく dosł. 'otrzymać przysługę w postaci przyjrzenia się przez kogoś' oraz jednostki *kaku*: *okaki itadaku* お書きいただく dosł. 'otrzymać przysługę w postaci napisania przez kogoś', a także w odpowiednich konstrukcjach wywyższających: *goran kudasaru* ご覧ください dosł. 'być uprzejmym spojrzeć' i *okaki kudasaru* お書きくださる dosł. 'raczyć pisać'.

Jednostki rzeczownikowe (w tym: odsłowne) przyjmują wyspecjalizowane przedrostki *o-* i *go-*, o funkcji rozpoznawanej jako wywyższająca, w rzeczywistości z bardziej rozbudowanymi konotacjami honoryfikatywnymi. Wykazują one również opozycje o charakterze supletywnym i niesystemowym, np. między raczej neutralną wersją rzeczownika *hito* 人 'człowiek' i rozpoznawaną jako jego odpowiednik wywyższający postacią *kata* 方 '[szanowna] osoba'. Możliwe jest także użycie rzeczowników odnoszących się do niższego statusu wertykalnego referenta, takich jak *mono* 者 'osoba [rangi niższej]', zwykle pomijanych w wyjaśnieniach dotyczących opozycji honoryfikatywnych, ze względu na ich potencjalnie negatywne i poniżające konotacje, lecz w sposób niezaprzeczalny obecnych w zestawie opozycji honoryfikatywnych japońszczyzny. Jako inny przykład opozycji wertykalnych można wskazać użycie pewnych postaci klasyfikatorów liczebnych, takich jak neutralna *sannin* 三人 'trzech [ludzi]', wykazująca nieznaczące nacechowanie pozytywne *sanmei* 三名 'trzy [osoby]' oraz nacechowana w sposób jednoznaczny wywyższająco *sanmeisama* 三名様 'trzy [osoby: zwykle używana w odniesieniu do określania liczby klientów w ramach transakcji handlowych]'

Opozycje horyzontalne przedstawiono na konkretnych przykładach w tabeli 2.

oś horyzontalna	uniżone	neutralne	wywyższające
‘widzieć; oglądać’ (postaci supletywne)	haiken suru/ itashimasu	miru	goran ni naru goran kudasaru mirareru
‘pisać’	okaki suru/ itashimasu	kaku	okaki ni naru okaki kudasaru kakareru

Tabela 2. Wybrane japońskie opozycje honoryfikatywne horyzontalne.

Źródło: opracowanie własne.

Jak wskazano, odpowiednie postaci, takie jak *miru* czy *kaku* wzmiankowane wyżej, można rozpoznawać jako proste i neutralne postaci czasownikowe, opisywane przez niektóre przynajmniej rodzime źródła japońskie jako znaczące swoisty punkt zerowy (neutralny) modyfikacji honoryfikatywnej. Należy zarazem wziąć pod uwagę fakt, że również postaci uznawane z technicznego punktu widzenia za neutralne mogą być uznane za nieuprawnione (zbyt niewyszukane lub zbyt wyszukane) w odpowiednich warunkach kontekstowych.

4. Środowisko komunikacyjne

Rzeczywistość językowa przejawia zwykle cechy bardziej złożone niż opozycje o charakterze ściśle językowym. Techniczne opozycje między składnikami kodu nie zawsze ulegają automatycznemu przełożeniu na jednoznaczne zastosowanie w każdej możliwej sytuacji. Wybór wartościami modyfikatorów horyzontalnych i wertykalnych nie oznacza automatycznego wykorzystania jednostek językowych w sytuacjach możliwych do jednoznacznego zakwalifikowania jako grzeczne lub niegrzeczne. Istnieją jednak sytuacje, w których pewne znaczniki użyte zostaną z wysokim prawdopodobieństwem. Złożone zależności honoryfikatywne można definiować w terminach procedury i protokołu, zgodnie z propozycją sformułowaną przez autora niniejszego tekstu w innym źródle (Jabłoński 2004).

Postulowana opozycja między procedurą a protokołem wywodzi się z dychotomii między pojęciem kodu (*code*) a wzorcami jego użycia (*patterns of use*), obecnej w językoznawstwie co najmniej od późnych lat 70. zeszłego wieku, gdy została ona zaproponowana w ramach definicji wspólnoty mowy (*speech community*) (Hymes 1974: 51). Obszar różnicowań protokolarnych dotyczy właściwie dowolnych składników kodu modyfikowanych celem oznaczania informacji ukierunkowanej społecznie. Niezależnie od kształtu znaczników, użycie elementów nacechowanych (postrzeganych jako grzeczne lub nacechowane szacunkiem) zwykle nie wystarcza dla osiągnięcia sukcesu w komunikacji. Ponadto język oferuje liczne możliwości konotowania także informacji nienacechowanych systemowo. W ich eksplikacji pomocne jest pojęcie *procedur*.

Procedury to ustalone jednostki wyższego rzędu służące komunikacji przewidywalnej i ukierunkowanej na osiągnięcie pragmatycznego celu. Najprostsze odmiany procedur to całości fatyczne, wykorzystywane często w codziennej komunikacji, w powtarzalnych interakcjach. Bardziej złożone i wyspecjalizowane jednostki proceduralne realizowane są w aktywności komunikacyjnej powiązanej z wykorzystaniem opozycji o charakterze protokolarnym w pewnych kontekstach, dla osiągnięcia przewidywalnych celów.

Proponowany ogląd modyfikacji honoryfikatywnej pozwala opisać zjawiska komunikacyjne o zasięgu szerszym niż tradycyjne ujęcia odnoszące się do *grzeczności*. Celem niżej proponowanej analizy jest wykazanie, że w warunkach możliwie odległych od aktów tradycyjnie postrzeganych jako przejawy *grzeczności* czy *szacunku* wymogi modyfikacji honoryfikatywnej definiowanej jako uniwersalny, niezależny od nacechowania normatywnego tekstów i aktów komunikacyjnych wymiar poprawności komunikacyjnej wypowiedzi pozostają obecne i aktywne.

5. Japońska interakcja handlowa – schemat rang

Analizowany niżej tekst japoński celowo służy ukazaniu nietypowego przypadku interakcji. W warunkach rozpoznawanych jako sprzeczne lub nie do końca spełniające wymogi procedury komunikacyjnej japońskie decyzje komunikacyjne odnosić można do postępowania anomicznego, pozbawionego zasad i nieprzewidywalnego (por. Sugiyama-Lebra 1976: 112). Sytuacje nietypowe stanowią interesującą kategorię aktywności komunikacyjnych, zarówno ze względu na bliskość – przynajmniej niektórych ich elementów – składnikom utartych procedur komunikacyjnych, jak i ze względu na czynniki, jakie uniemożliwiają kwalifikację danej aktywności jako typowej i oczekiwanej.

Wybrany tekst przedstawia interakcję z realizacją proceduralnego wzorca współdziałania uczestników opartego na ich nieproporcjonalnym z założenia wkładzie w przebieg komunikacji. Strona aktywna komunikacji pozostaje odpowiedzialna za proceduralną i możliwie przewidywalną realizację pewnej sekwencji działań, co odbywa się zwykle przez regularne przekazywanie pewnych informacji stronie pasywnej interakcji.

Najpopularniejszy schemat realizacji procedury asymetrycznej dotyczy rozmaitych technik wdrożenia procedury interakcji handlowej, wykorzystywanej nader często w codziennym życiu przez członków japońskiej wspólnoty komunikacyjnej. Typowy przebieg procedury przewiduje przyjęcie przez uczestników ról według asymetrycznego schematu rang dostawcy usługi (rola aktywna) oraz klienta (rola pasywna). Mimo że zarówno w interesie jednego, jak i drugiego uczestnika interakcji leży prawidłowe jej rozpoczęcie i realizacja, wymogi dotyczące realizacji każdej z tych ról w ramach sekwencji interakcyjnej pozostają odmienne. Realizacja ról przejawia się przez strukturę wewnętrzną tekstów, w jakich procedura interakcji handlowej jest wdrażana, a także w instrukcjach instytucjonalnych o charakterze mniej lub bardziej formalnym, wydawanych przez organizacje korporacyjne

do użytku pracowników zaangażowanych w bezpośrednie kontakty z klientami, ze stosunkowo jasną intencją zdefiniowania i uregulowania ich rzeczywistych wyborów protokolarnych. Dostawca usług występuje w roli postrzeganej jako wertykalnie niższa i odpowiada za aktywne zarządzanie przebiegiem procedury. Klient podlega mniej rygorystycznym ograniczeniom, jeśli chodzi o wymóg aktywnego zaangażowania się w przebieg procedury oraz na poziomie indywidualnych, stosunkowo autonomicznych decyzji podejmowanych na poziomie protokołu. To klienci pozostają zwykle adresatami postaci wypowiedzi uznawanych za grzeczne i wyszukane oraz odbiorcami realizowanych przez dostawców konkretnych usług. Dostawcy usług używają postaci protokolarnych uniżonych w odniesieniu do siebie samych. Klienci uprawnieni są do doboru znacznie mniej nacechowanych protokolarnie postaci jednostek przekazu, zwykle bez wpływu na realizację procedury.

Mimo że asymetryczny rozkład ról pozostaje częsty w japońskim środowisku komunikacyjnym, rola rozpoznawana jako niższa nie zawsze przejmuje aktywność w ramach kontroli przebiegu interakcji. Oto w przypadkach, gdy w konkretnej transakcji zachodzi przepływ wiedzy i informacji wyspecjalizowanych, dostawca usługi może przyjmować rolę wyższą, co zwykle dotyczy interakcji między instytucjami edukacyjnymi (szkoły, uniwersytety) a ich potencjalnymi klientami (studentami lub kandydatami na studentów). Podobny schemat relacji można zaobserwować w dziedzinie usług prawniczych, gdy to adwokaci obdarzani są przez klientów rangą wyższą, klienci zaś przyjmują rangę niższą i używają odpowiednich do tego protokolarnych technik modyfikacji przekazu. Prawdopodobnie najbardziej interesujące przykłady modyfikacji protokolarniej i decyzji z nią związanych można zaobserwować w kontekstach pozbawionych pewnych istotnych cech typowych interakcji handlowych, z niejednoznacznym schematem rang.

6. Tekst źródłowy japoński – kilka uwag

Japoński tekst źródłowy (*Japan Rail Pass* 2016) w jego fragmencie przytoczonym w ostatniej części artykułu (zob. Załącznik) zaczerpnięto z zasobów internetowych poświęconych dostępności usługi Japan Rail Pass, oferowanej przez japońskie koleje (Japanese Railways Group: JR Group). Usługa ta nie stanowi typowego przykładu transakcji handlowej. Zniżkowe bilety na szybkie pociągi Shinkansen oraz na pociągi ekspresowe oferowane są w jej ramach na ograniczony czas, wyłącznie dla klientów o statusie turystów, po bardzo przystępnych w porównaniu ze zwykłymi cenach. Tak definiowana grupa docelowa nabywców usługi w ramach jej realizacji godzi się na stosunkowo restrykcyjny grafik podróży (ograniczony do stosunkowo krótkiego okresu ważności nabywanego w ten sposób biletu), zaś procedura pozyskiwania biletów zniżkowych, niedostępnych w pakiecie usług proponowanych podróżnym przebywającym już w Japonii, polega na uprzednim nabyciu w punkcie sprzedaży za granicą kuponu wymiennego (w terminologii anglojęzycznej stosowanej również w języku polskim określanego terminem *voucher*), który po przybyciu do Japonii podlega wymianie na właściwy bilet.

Mimo że nie wydaje się prawdopodobne, by nieograniczony dostęp do usługi spowodował bezpośrednie negatywne skutki na poziomie całości funkcjonowania systemu rezerwacji biletów, sprzedaży biletów w ramach usługi Japan Rail Pass towarzyszą wymagające (przynajmniej na poziomie ich formalnego kształtu) ograniczenia dystrybucyjne. Aktowi wymiany kuponu wymiennego na właściwy bilet zniżkowy towarzyszy procedura weryfikacji, w trakcie której kwalifikacje potencjalnego klienta do wykorzystania biletu mogą zostać zweryfikowane negatywnie. Klient taki nie uzyska statusu uprawnionego do skorzystania z usługi, a zatem nie będzie mógł wystąpić w roli klienta usługi, bowiem bilet zniżkowy nie zostanie mu wydany. Ta właściwość usługi Japan Rail Pass wpływa – co można łatwo wykazać w treści tekstu źródłowego – na

rozpoznanie ograniczeń w schemacie komunikacji między dostawcą usługi Japan Rail Pass (JR Group) a jej potencjalnymi (także ze względu na fakt, że mogą oni zostać w trakcie złożonej procedury zakwalifikowani jako uchybiający surowym wymogom wydania biletu) użytkownikami. Komunikacja taka zachodzi w sposób znacząco odmienny niż powszechnie rozpoznawany w japońskim środowisku komunikacyjnym model kontaktów dostawcy usług i klienta. Wykazuje to analiza znaczników ściśle protokolarnej warstwy przekazu. Niejednoznaczność decyzji wynikających z rozpoznania obowiązującego schematu rang wertrykalnych można zatem wyjaśnić konsekwentnie przez fakt, że ten sam tekst skierowany jest zarówno do tych odbiorców, którzy spełnią wymogi uprawniające do wydania im biletu Japan Rail Pass (i konsekwentnie rozpoznawani są jako pełnoprawni klienci), jak i do tych (niezależnie zgoła od tego, na ile często przypadki takie rzeczywiście mają miejsce), którzy spotykają się z odmową wydania im biletu.

7. Tekst źródłowy: analiza

Niniejsza część zawiera analizę aspektów lingwistycznych (dotyczących poziomu modyfikacji protokolarnej) zawartości japońskiego tekstu przykładowego zamieszczonego w Załączniku. Załącznik zawiera oryginalny tekst japoński oraz tłumaczenie polskie (wykonane przez autora niniejszego artykułu), wraz z równoległym oznaczeniem zdań w obu tekstach za pomocą liter alfabetu łacińskiego. Odniesienie protokolarne do ról uczestników wymiany komunikacyjnej w tekście następuje w ramach analizy przez odwołanie do schematu: nadawca (autor tekstu lub reprezentant autora w postaci ciała korporacyjnego) oraz odbiorca (adresat tekstu). Z powodów stosunkowo oczywistych analiza uwzględnia opozycje w sposób nieunikniony podlegające neutralizacji (utracie) w polskim tłumaczeniu oryginalnego tekstu japońskiego. Skrótowe podsumowanie wyników analizy znajduje się w tabeli 3.

parametr	wartość (znacznik)	przykład(y)
ranga wertykalna nadawcy	niższa (uniżone lub neutralne)	i. <i>haraimodoshi o itashimasu</i> 払い戻しをいたします ‘[my pozwolimy sobie] dokonać zwrotu’ h. <i>JR gurūpu</i> ‘Grupa JR’
ranga wertykalna odbiorcy	wyższa (wywyższające, także pośrednio, poprzez obniżenie rangi nadawcy)	k. <i>okaimotome itadaita</i> お買い求めいただいた ‘[otrzymaliśmy z Państwa strony przysługę w postaci] nabycia’ g., k. <i>okyakusama</i> お客さま ‘[szanowny] klient’
ranga horyzontalna	uprzejma	
przypadki nietypowe	niejasna (neutralne)	a. <i>kuru</i> 来る (zamiast postaci wywyższającej, na przykład <i>irassharu</i> いらっしゃる) c. <i>kōnyū suru koto wa dekimasen</i> 購入することはできません ‘nie można nabyć’ (zamiast znaczników rangi wyższej, na przykład: <i>omotome ni nararemasen</i> お求めになられません) e., f. <i>hanbai shimasu</i> 販売します ‘[my] prowadzimy sprzedaż’ (zamiast znacznika rangi niższej, na przykład: <i>hanbai itashimasu</i> 販売いたします) g., h. <i>riyōshikaku o mitasanai</i> 利用資格を満たさない ‘nie wykazuje kwalifikacji uprawniających do wykorzystania’ (zamiast znaczników rangi wyższej, na przykład: <i>goriyōno shikaku o mitasarenai</i> ご利用資格を満たされない)

Tabela 3. Wybrane przypadki znaczników honoryfikatywnych w tekście źródłowym. Źródło: opracowanie własne.

W tekście japońskim zaobserwować można znaczniki procedury wymiany handlowej, współlistniejące ze znacznikami o charakterze nieokreślonym, a przynajmniej nietypowym z punktu widzenia takiej procedury. Znaczniki typowe dla kontekstu procedury to przede wszystkim stosunkowo spójne wykorzystanie postaci wywyższających orzeczeń, w celu odniesienia do aktywności odbiorcy przekazu, z rozpoznaniem jego działań w terminach otrzymywania przez nadawcę przysług, z użyciem odpowiednich czasowników kierunkowych wymiany przysług (por. zdania a., d. *omotome kudasai* お求めください dosł. ‘prosimy [uczynić nam przysługę i] nabyć/zamówić’; k. *okaimotome itadaita* お買い求めいただいた ‘[my otrzymaliśmy z Państwa strony przysługę w postaci]

nabycia’). Odbiorca jest ponadto w sposób spójny wzmiankowany przez użycie tytułu honoryfikatywnego wywyższającego *okyakusama* お客さま ‘[szanowny] klient’ (por. g., k. – trudno jednoznacznie ocenić, czy również decyzja dotycząca takiego zapisu tego tytułu, występującego zwykle raczej w wersji zapisu お客様, wynika również z decyzji warunkowanych honoryfikatywnie), podczas gdy jedyne bezpośrednie odniesienie do osoby nadawcy tekstu występuje ze wzmiankowaniem nazwy oficjalnej organizacji korporacyjnej (por. h. *JR gurūpu* ‘JR Group’).

Działania o skutku pozytywnym z perspektywy dostawcy usług relacjonowane są z użyciem uniżonych postaci czasowników posiłkowych wymiany przysług. Podmiot tych czasowników stanowi dostawca usług, a towarzyszą one elementowi głównemu odnoszącemu się do działań klienta (por. g. *goryōkai itadaita* ご了解いただいた dosł. ‘[my otrzymaliśmy z Państwa strony przysługę w postaci] zrozumienia’; i. *okaimotome itadaita* お買い求めいただいた ‘[my otrzymaliśmy z Państwa strony przysługę w postaci] nabycia’). W takich przypadkach, ze względu na oznaczanie w konstrukcjach wymiany przysług w sposób jednoznaczny zarówno źródła przysługi, jak i jej odbiorcy, można tę samą postać orzeczenia traktować jako odnoszącą się i do uniżonych działań dostawcy usług, i do wywyższanych działań klienta). Użycie mniej lub bardziej bezpośrednio zorientowanych na działania dostawcy usług elementów modyfikacji uniżonej we fragmentach przekazu odnoszących się do obszarów podlegających bezpośrednio i wyłącznej odpowiedzialności dostawcy usług również można uznać za typowe (por. h. *itashikanemasu* いたしかねます ‘[my] nie jesteśmy w stanie [ponosić odpowiedzialności]’; i. *haraimodoshi o itashimasu* 払い戻しをいたします ‘[my pozwolimy sobie] dokonać zwrotu’).

Jednocześnie za zjawisko ciekawe z punktu widzenia decyzji honoryfikatywnych nadawcy uznać należy przejawy wahania co do konsekwentnego stosowania postaci wywyższających wobec odbiorcy, wynikające zapewne z faktu rozpoznania, że interakcja nie stanowi typowej realizacji procedury wymiany handlowej. Dotyczą one doboru

neutralnych postaci orzeczeń we fragmentach odnoszących się do działań lub właściwości podejmowanych lub wykazywanych wyłącznie przez dostawcę usług, z odniesieniem lub pomimo ich odniesienia do pewnych konsekwencji postrzeganych ze strony klienta (por. zdania e., f. *hanbai shimasu* 販売します ‘[my] sprzedajemy/prowadzimy dystrybucję’; j. *kakarimasu* かかります ‘przy zastosowaniu [narzutów]’). Wyraźnie przejawia się to w zdaniu a., w którym wzmiankowane wyżej orzeczenie główne, w postaci wywyższającej, poprzedza neutralna postać orzeczenia zdania składowego *kuru* 来る. Za nie mniej charakterystyczne uznać należy neutralne postaci orzeczeń, odnoszące się do właściwości potencjalnych nabywców usługi, którzy jednak nie zostają rozpoznani jako wykazujący odpowiednie do uzyskania biletu zniżkowego kwalifikacje (por. h. *riyōshikaku o mitasanai tame* 利用資格を満たさないため ‘ze względu na niespełnienie [przez potencjalnego nabywcę] warunków uprawniających do zakupu’). Zapewne z tego samego powodu fakt, że usługa nie może zostać nabyta ani w postaci kuponu wymiennego, ani bezpośrednio, w postaci biletu zniżkowego w trakcie pobytu potencjalnego klienta w Japonii, jest również wzmiankowany z użyciem neutralnej, nietypowej w kontekście wymiany handlowej, w postaci orzeczenia, albowiem pozbawiony możliwości skorzystania z usługi odbiorca nie jest w tym przypadku postrzegany jako klient (por. c. *kōnyū suru koto wa dekimasen* 購入することはできません ‘nie można nabyć’). W tłumaczeniu polskim możliwe, a niekiedy konieczne jest wdrożenie neutralizacji niewłaściwych i niestandardowych w kontekście japońskim technik modyfikacji protokolarnej, z zastosowaniem dostępnych w ramach standardowego zestawu składników kodu postaci bezosobowych orzeczeń, stąd odpowiednie techniki modyfikacji japońskiej nie przejawiają się z równą intensywnością w wersji polskiej tekstu.

Również czysto techniczny i neutralny charakter pewnych elementów tekstu źródłowego można odnosić do charakteru interakcji komunikacyjnej nietypowego z punktu widzenia procedury transakcji handlowej. W miejscach, gdzie cecha (braku) kwalifikacji potencjalnego

klienta do nabycia usługi podlega otwartemu wzmiankowaniu, nadawca tekstu odwołuje się do niej z użyciem terminu *riyōshikaku* 利用資格 ‘prawo do korzystania’ (zdania g., h.), pozbawionego znaczników modyfikacji honoryfikatywnej. Podobnie na liście biur sprzedaży i agencji wymienianej w zdaniu b. użyto nazw neutralnych konkretnych podmiotów, z pominięciem wymagającej zwykle modyfikacji honoryfikatywnej postaci orzeczenia, w ramach wdrożenia techniki rozpoznawanej w opisach japońskiej gramatyki jako *taigendome* 体言止め ‘[równoważnik zdania] z zakończeniem rzeczownikowym’.

Wzmiankowane decyzje honoryfikatywne można wyjaśnić przez dążenie nadawcy do odzwierciedlenia faktu, że odbiorca być może nie spełnia warunków dla uznania go za pełnoprawnego klienta – uczestnika procedury interakcji handlowej. Sam akt rozpoznania kwalifikacji odbiorcy do nabycia usługi zweryfikować można w sposób prosty, niezależnie od komunikatów językowych. Zarazem dobór wartości modyfikacji w postaciach niejednoznacznych wskazuje wyraźnie na wykluczenie podmiotów pozbawionych takich kwalifikacji z aktu wymiany handlowej. Taką decyzję honoryfikatywną słuszne wydaje się interpretować ze względu na możliwość pełnienia przez akt komunikacyjny roli wspomagającej osiągnięcie pewnych przewidywalnych i pożądaných skutków komunikacyjnych, na przykład w postaci zmniejszenia prawdopodobieństwa wystąpienia prób nabycia biletów niżkowych przez osoby nieuprawnione.

8. Procedury nietypowe w ujęciu polskim

Na pierwszy rzut oka właściwości kontekstów komunikacyjnych nietypowe ze względu na rozpoznanie procedur komunikacyjnych wykazują cechy poboczne i nieistotne w perspektywie ogólnej badań nad komunikacją. Tym bardziej zaskakująca może okazać się próba zestawienia zjawisk opisanych w japońskim tekście źródłowym ze zjawiskami widocznymi we współczesnej modyfikacji honoryfikatywnej polskiej i jej opisach.

W dużym acz uzasadnionym uproszczeniu można uznać, że w języku polskim techniki modyfikacji horyzontalnej i wertykalnej przekazu nakładają się na siebie. Ponadto zdecydowana większość technik modyfikacji honoryfikatywnej polskiej wykazuje wspólnie charakter leksykalny. Zarazem także w polskim środowisku komunikacyjnym obowiązują schematy proceduralne organizacji przekazu oraz zróżnicowanie jednostek protokolarnych. Dotyczy to rozpoznania aktualności warunków kontekstowych dla realizacji określonych jednostek proceduralnych. Na podstawie uzyskanych w procesie socjalizacji kompetencji w tym zakresie użytkownicy języka polskiego podejmują decyzje honoryfikatywne w dążeniu do efektywności przekazów w środowisku komunikacyjnym.

Ze względu na brak miejsca na analizę odpowiedniej liczby podobnie wyrazistych przykładów (jak przykład japoński), które wobec leksykalnego w przewadze charakteru oznaczania wartości honoryfikatywnych w języku polskim zajęłyby znacznie więcej miejsca, niż zdecydowano się skorzystać z opisu polskich podziękowań i przepraszin w źródle anonowanym jako specjalistyczny słownik językowego *savoir-vivre*'u, gromadzący „wyrazy i wyrażenia o funkcji grzecznościowej” (por. Marcjanik 2014: 5).

W pierwszej kolejności warto przyjrzeć się, celowo zredukowanemu w przytoczeniu niżej, zestawowi elementów nietypowych wybranych spośród jednostek służących realizacji podziękowań. „Podziękowania” to według źródła „zwroty grzecznościowe”, „przejawy usankcjonowanej przez konwencję grzecznościowej gry”, które „mają na celu w najszerszym horyzoncie komunikacyjnym poinformowanie rozmówcy o tym, że jesteśmy mu wdzięczni za robienie czegoś dla nas, że jest on dla nas osobą ważną [...]” (Marcjanik 2014: 200):

dziękować, klawo, o, piękne, podziękować, podziękował, super, danke, dziana, dzieny, dzienks, dziękowa, dziękowa, dziękóweczka, dziękówka, dzięks, dzięksy, dziękują,

dziękulski, dzięx, dzk, dzks, dzx, fenks, gracias/gracjas, grazie, pozdro600 (Marcjanik 2014: 200-218).

Zestaw haseł służących wyrażeniu podziękowania jest w treści źródła znacznie bardziej rozbudowany. Zarazem jednostki wymienione wyżej, w większości kwalifikowane w tekście źródła jako „zwroty młodzieżowe” (Marcjanik 2014: 13), nie stały się przedmiotem dalszego opisu w ramach odniesienia bardziej szczegółowego niż skupione wyłącznie na odniesieniu do idei *grzeczności*. Nie ulega przecież wątpliwości, że prawdopodobnie najbardziej typowa dla realizacji podziękowania jednostka *dziękuję* (Marcjanik 2014: 205) oddziela się już na poziomie częstotliwości i uniwersalności zastosowania od jednostek takich jak: *klawo* – opisywanej nie wiedzieć czemu jako „występująca w bliskich relacjach” (Marcjanik 2014: 209), *podziękować* – traktowanej z niejasnych powodów jako „archaizująca” i zawierająca „mniejszą dawkę grzeczności” (Marcjanik 2014: 211), podczas gdy w odbiorze przynajmniej części użytkowników polszczyzny można by ją rozpoznać jako wysoce obcesową oraz *dziena* czy *dziękowa* – jednoznacznie wykazujące cechy slangu (Marcjanik 2014: 214). Zastanawiające jest, czy nawet na bardzo ogólnym poziomie analizy adekwatne jest przyporządkowanie takich aktów językowych do kategorii „podziękowania”.

Podobnie rzecz ma się w wypadku bogatego, pomimo jego okrojenia niżej (ok. 100 wariantów!), zestawu haseł słownika dotyczących realizacji przeprosin:

sory, sorki, sorry, amsory, siorki, soława, sor, sor@, sor8, sora, soraja, soraki resoraki, soras, sorasek, sorasik, sorasiński, soraski, soraszki, soraś, sorawa, sorawczor, soraweczka, sorawiński, sorawka, sorawson, sorawuś, soraya, sorcia, sorciak, sorciarz, sorcie, sorciosław, sorczask, soreczka, soreczki, sorek, soreks, sorencja, sorencja babencja, soren-cjusz, sorens, sorensen, sorensis, soreńka, soresunie, soret, sorewicz, sorex, soriks, sorimex, sorinki, soriso, sorka, sorka

amorka, sorka majorka, sorkens, sorkes, sorki orki, sorki resorki, sorki sorki, sorki worki, sorkisorki, sorks, sorkszy, sorkusy, sorniaczek, sorość, sorowinki, sorówa, soróweczka, soróweczki, sorówka, sorq, sorqa, sorra, sorrento, sorrymen/sorymen, sorson, sort, sorunia, sorunie, sorusieńka, sorwa, sorx, sory Batory, sory Gregory, sory memory, sory resory, sory wery, sory Winnetou, soryks, sri, sry, syry, wery sory, wielkie sorki, wielkie sorry/sory (Marcjanik 2014: 233–258).

Opis „przeproszenia”, definiowanego jako „sposób wyrażenia grzeczności” (Marcjanik 2014: 224), zdaje się pomijać szerszą perspektywę stosunków społecznych. W ramach wyjaśnień hasłowych pojawiają się, wyraźnie pozbawione charakteru systemowego, odniesienia do płci rozmówców (Marcjanik 2014: 253), ich wieku (Marcjanik 2014: 257) czy też nacechowania ekspresywnego lub jego osłabienia (Marcjanik 2014: 253), a nawet efektu humorystycznego, żartobliwości czy też motywacji indywidualistycznych (Marcjanik 2014: 254–255). Nie sposób jednak pominąć faktu, że przynajmniej wersje *sorwa* i *sry*, a także opuszczona w wyliczeniu wyżej, obecna w źródle wersja *przep* – opisywana jako rzekomo „typowa dla ludzi młodych” – nawiązują w ich wersjach fonetycznych, wyraziście i raczej nieprzypadkowo, do zgoła innych niż *grzeczne* polskich gatunków i rejestrów komunikacyjnych. Być może w odniesieniu do podanego zestawu jednostek można by nawet stwierdzić zjawisko swoistego testowania w sytuacji nietypowej możliwość przesunięcia granicy nominalnej realizacji procedury *grzecznej* jak najdalej od *grzeczności*, przy zachowaniu luźnego powierzchniowego związku z realizacją sytuacji typowej. W terminach niefachowych można by tu wręcz mówić o osiągnięciu iście gombrowiczowskiej sytuacji, gdy użytkownik języka *dziękuje nie dziękując, przeprasza nie przepraszając*, innymi słowy: *jest grzeczny nie będąc grzecznym*. Te niefachowe intuicje z pewnością można by sformalizować i usystematyzować. Słownik nie podaje jednak wewnętrznej charakterystyki odpowiednich wyrażen, kwalifikowanych domyślnie i zbiorczo jako *grzeczne*.

Użytkownik źródła otrzymuje opis, jaki w interpretacji rodzimego (polskiego) odbiorcy o odpowiednich kompetencjach, zdolnego do pominięcia „etycznych” (istniejących w perspektywie obiektywnej) różnic przez nie wykazywanych w charakterystycznej dla takiego użytkownika kultury manierze „emicznej” (pomijającej różnicę jako oczywiste dla członka danej społeczności) (por. Pike 1967), jest co prawda jasny i przejrzysty. Akt etykietowania (Wierzbicka 1999) wyrażen odnoszących się do „podziękowań” lub „przeprosin” zatrzymuje się jednak na szeregowaniu ich do wyznaczonych z góry kategorii. Wątpliwe, by pozbawiony kompetencji językowych i/lub kulturowych użytkownik źródła był w stanie jedynie na podstawie informacji zeń pozyskanych rozróżnić opisywane jednostki.

Trudno stawiać słownikowi zarzut braku zapoznania odbiorcy z zawansowanymi technikami interpretacji osadzenia kulturowego opisywanych jednostek, jakie autor niniejszego tekstu zawarł np. w wyróżnieniu w polskim środowisku komunikacyjnym, w przeciwieństwie do środowiska japońskiego, sytuacji komunikacyjnych SZCZERYCH i HONOROWYCH (por. Jabłoński 2013: 216–218). Nie wydaje się również, by taki stan rzeczy wynikał z nieznamomości przez autorkę uwarunkowań rzeczywistego wykorzystania aktów „przepraszeń”, o czym przekonuje odwołanie w jednym z wcześniejszych źródeł jej autorstwa do trudności i dyskomfortu związanych z realizacją polskich „przepraszeń” (Marcjanik 2009: 59–63). Zawartość słownika odzwierciedla jednak powszechną praktykę pomijania w polskich opisach honoryfikatywności szczegółowych aspektów zjawisk językowych, na rzecz automatycznego szeregowania ich jako *grzecznych*.

9. Wnioski

Wymogi honoryfikatywne wywierają wpływ na dobór form językowych oraz interpretację przekazu. Trudno zarazem uznać za efektywne

odnoszenie ich (otwarcie lub w sposób zawoalowany) wyłącznie do terminów takich jak *szacunek* lub *grzeczność*.

Pojęcie procedury oraz akty rzeczywistej klasyfikacji obiektów interakcji w odniesieniu do całości proceduralnych pozostają w sposób nieunikniony osadzone w terminach bazujących na pewnych etykietkach. Wyżej wykorzystywano etykietyki postrzegane jako nienacechowane, takie jak: *wymiana handlowa*, *typowy*, *nietypowy* i podobne. Każdy akt szufladkowania i etykietowania wykazuje jednak konsekwencje zarówno pożądane i przewidywalne, jak i niepożądane i nieprzewidywalne w szerszym kontekście. Rzeczywiste konsekwencje zasad wdrożenia procedur przejawiają ponadto charakter ciągły, zaś proces ich nabywania przez użytkowników danej kultury i uczestników określonego środowiska komunikacyjnego (wspólnoty mowy) opiera się raczej na próbach i błędach niż na opanowywaniu gotowych przepisów na sukces komunikacyjny. Fakty te mogą stanowić wyjaśnienie wahań widocznych w niejednoznacznych decyzjach honoryfikatywnych.

Zarówno w analizie tekstu źródłowego japońskiego, jak i w treści polskiego źródła leksykograficznego cytowanego wyżej widoczna jest użyteczność etykietek proceduralnych wyższego rzędu, takich jak *wymiana handlowa*, *podziękowanie*, *przeproszenie*. Oba źródła potwierdzają zarazem, na różnych poziomach złożoności, nietypowość pewnych decyzji. Prawdopodobnie konstatacje, iż neutralizacja modyfikacji typowej dla wymiany handlowej w przypadkach japońskich klasyfikowanych jako neutralne w tabeli 3 oraz wyraźne odstępstwa od typowej dla procedur podziękowań (*klawo*, *dziena*, *dziękowa*) i przeproszeń (*sorwa*, *sry*, *przep*), wykazują cechy wspólne wymagające dokładniejszego doprecyzowania. Nie sposób jednak wykluczać zjawisk nietypowych z zasięgu opisu honoryfikatywności. Japońska i polska modyfikacja honoryfikatywna przejawiają pod tym względem cechy podobne.

Przed wszystkim stosowne wydaje się założyć (choć nie sposób tego wykazać w sposób stuprocentowy), że zarówno uczestnicy nietypowej japońskiej interakcji wymiany handlowej, jak i użytkownicy

nietypowych znaczników polskich podziękowań i przeprosin znają typowe techniki realizacji odpowiednich procedur komunikacyjnych. Zaniechanie użycia znaczników rang wyższej i niższej w języku japońskim odbywa się przy znajomości typowych technik modyfikacji. Podobnie w języku polskim trudno podejrzewać, że podziękowanie z użyciem znacznika *dziena* lub przeproszenie z użyciem znacznika *sorwa* wynika z nieznaności typowych dla realizacji odpowiednich procedur znaczników (odpowiednio: *dziękuję* i *przepraszam*). Zależność ta nie zachodzi w drugą stronę, co potwierdza nadrzędność typowych technik modyfikacji nad technikami nietypowymi.

W bardziej jednoznacznych warunkach kontekstowych przejawy nietypowości najprawdopodobniej nie wystąpią. Rozpoznanie sytuacji jako nietypowej niesie przekaz, jaki metajęzyk (Wierzbicka 1999) pozwala ująć w następujący, paradoksalny sposób:

sytuacja nietypowa →

(a) wiem: istnieje typowy schemat interakcji

czuję się zobligowany do jego realizacji

(a') myślę: to sytuacja odmienna od typowej

kiedy mówię w tej sytuacji, realizuję schemat odmienny od typowego

Jak można stwierdzić na podstawie analizowanych faktów językowych, w środowisku komunikacyjnym japońskim i polskim występuje modyfikacja honoryfikatywna wyraźnie niezwiązana z pojęciem *grzeczności*. Jedyne w sposób przybliżony można odnosić się do możliwych przyczyn wystąpienia tego zjawiska, jakie wyżej rozpoznano w terminach wahań w decyzjach honoryfikatywnych. Modyfikacja nie dotyczy zatem jedynie sytuacji typowych, lecz także nietypowych, powiązanych z typowymi w sposób nie zawsze jednoznaczny. Stosowne wydaje się postulować, by opis honoryfikatywności uwzględniał tę prawidłowość. Postulat taki istotny jest w perspektywie metodologicznej i ontologicznej, w ramach

dążenia do efektywnego opisu uwarunkowań honoryfikatywnych własnego, rodzimego języka i środowiska komunikacyjnego. Kwestia etykietek eksperckich, w tym *grzeczności* i *szacunku*, zyskuje tym bardziej na znaczeniu, gdy rozpatrywać ją w terminach komunikacji międzykulturowej. Komunikacja na granicy kultur, jak stwierdzała Anna Duszak, stanowi „pole zwiększonego ryzyka” (Duszak 1998: 332). Właściwość ta wykazuje charakter o tyle szczególny, że „zaburzenia” w przebiegu procesów komunikacyjnych mogą wykazywać wpływ zarówno na „bezpośrednie efekty komunikacyjne”, jak i na „przyszłe kontakty całych grup społecznych i etnicznych” (Duszak 1998: 332). Niezależnie od perspektyw uzyskania opisów niwelujących w sposób doskonały wzmiankowane zaburzenia, sama świadomość podnoszonych zjawisk może przyczynić się do ich lepszego zrozumienia.

Pragmatyczne odniesienie honoryfikatywności do okoliczności rzeczywistego użycia języka odnosi się do osiągania celów komunikacyjnych w sposób skuteczny i przewidywalny. Z dużym prawdopodobieństwem można przypuszczać, że interpretacja wymogów honoryfikatywnych w ramach realizacji *grzeczności* nie oznacza, iż badacz lub użytkownik języka odnoszą się do tego pojęcia literalnie. Na najwyższym poziomie abstrakcji uznać można, że w sankcjonowanych w danym środowisku komunikacyjnym okolicznościach uczestnik komunikacji, we własnym pragmatycznym interesie, winien zrealizować pewne aktywności językowe. Zachowania te mogą wykazywać się znacznym zróżnicowaniem, jakie dotyczy nie tylko granic etnicznych wspólnot mowy. Tym bardziej jednak trudno uzasadnić użyteczność właśnie pojęcia *grzeczności* w opisie honoryfikatywności.

Ze ścisłego punktu widzenia należy podkreślać proceduralne, powtarzalne i przewidywalne cechy uwarunkowań honoryfikatywnych i ich adekwatność w pewnych sytuacjach mowy. Zachowania językowe potwierdzają, że adekwatność taką należy uznać za stopniowalną, ze względu na nietypowość pewnych sytuacji, odzwierciedlaną w konkretnych decyzjach honoryfikatywnych o charakterze odległym od

nominalnie *grzecznego*. Prawdopodobnie to ujawniające się w kontekstach nietypowych, specyficzne dla nich akty dyferencjacji i identyfikacji procedur komunikacyjnych mogą zostać rozpoznane jako kluczowe dla efektywnej aktywności komunikacyjnej. Próby doszukiwania się w powtarzalnych aktach komunikacyjnych jedynie przejawów *grzeczności* na rzecz dążenia do ich homogenizacji czy też „emicyzacji” w niepożądany sposób zacierają konteksty i parametry nietypowe a istotne w opisie podejmowanych zjawisk.

Bibliografia

- Austin, John Langshaw
1962 *How to do Things with Words*. Oxford: Clarendon Press.
- Bartmiński, Jerzy (red.)
1999 *Język – umysł – kultura*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Brown, Penelope i Stephen Levinson
1978 „Universals in language usage: Politeness phenomena”, w: Esther N. Goody (red.), 74–324.
- Duszak, Anna
1998 *Tekst, dyskurs, komunikacja międzykulturowa*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Duszak, Anna, Elżbieta Gajek i Urszula Okulska (red.)
2006 *Korpusy w angielsko-polskim językoznawstwie kontrastywnym: Teoria i praktyka*. Kraków: Universitas.
- Duszak, Anna, Juliane House i Łukasz Kumięga (red.)
2010 *Globalization, Discourse, Media: In a Critical Perspective*. Warsaw: WUP.
- Duszak, Anna, Arkadiusz Jabłoński i Agnieszka Leńko-Szymańska (red.)
2017 *East-Asian and Central-European Encounters in Discourse Analysis, Translation and Language Teaching*. Warszawa: Instytut Lingwistyki Stosowanej.
- Duszak, Anna i Grzegorz Kowalski (red.)
2015 *Academic (Inter)genres: Between Texts, Contexts and Identities*. Frankfurt am Main: Peter Lang.
- Duszak, Anna i Urszula Okulska (red.)
2004 *Speaking from the Margin. Global English from a European Perspective*. Frankfurt am Main: Peter Lang.

- Duszak, Anna i Nina Pawlak (red.)
 2003 *Anatomia gniewu. Emocje negatywne w językach i kulturach świata*. Warszawa: Wydawnictwa UW.
 2005 *Anatomia szczęścia. Emocje pozytywne w językach i kulturach świata*. Warszawa: Wydawnictwa UW.
- Eelen, Gino
 2001 *A Critique of Politeness Theories*. Manchester: St. Jerome Publishing Press.
- Goody, Esther N. (red.)
 1978 *Questions and Politeness. Strategies in Social Interaction*. Cambridge: Cambridge University Press
- Grice, Paul
 1989 *Studies in the Way of Words*. Cambridge, Massachusetts, London, England: Harvard University Press.
- Hymes, Dell (red.)
 1974 *Foundations in Sociolinguistics. An Ethnographic Approach*. New York, Evanston, London: Harper & Row, Publishers, Philadelphia: University of Pennsylvania Press.
- Huszczka, Romuald
 1996 *Honoryfikatywność*. Warszawa: Wydawnictwo Akademickie Dialog.
- Ide, Sachiko
 2006 *Wakimae no goyōron* [Pragmatyka rozróżnienia]. Tōkyō: Taishūkan.
- Inoue, Fumio
 1999 *Keigo wa kowakunai* [Honoryfikatywność mi nie-straszna]. Tōkyō: Kōdansha.
- Jabłoński, Arkadiusz
 2004 „Honorific Modification (HM). The informative and the non-informative part of the message”, *Silva Iaponicorum* 1: 7–25.
 2013 *Homeostaza tekstu. Tłumaczenie i komunikacja międzykulturowa w perspektywie polsko-japońskiej*. Poznań: Wydawnictwo Naukowe UAM.
- Kikuchi, Yasuto
 1997 *Keigo* [Honoryfikatywność]. Tōkyō: Kōdansha.
- Leech, Geoffrey N.
 1983 *Principles of Pragmatics*. London–New York: Longman.

- Levinson, Stephen C.
1983 *Pragmatics*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Marcjanik, Małgorzata
2009 *Mówimy uprzejmie*. Warszawa: Wydawnictwa UW.
2014 *Słownik grzecznościowego savoir-vivre'u*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN SA.
- Martin, Samuel E.
1964 „Speech levels in Japan and Korea”, w: Dell Hymes (red.), 407–415.
- Miller, Roy Andrew
1967 *The Japanese Language*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Minami, Fujio
1987 *Keigo* [Honoryfikatywność]. Tōkyō: Iwanami Shoten.
- Shibata, Takeshi
1979 „Keigo to keigo no kenkyū [Honoryfikatywność i jej badanie]”, *Gengo* 8, 6: 2–8.
- Pike, Kenneth L.
1967 *Language in relation to a unified theory of the structure of human behavior*. The Hague: Mouton.
- Sugiyama-Lebra, Takie
1976 *The Japanese Patterns of Behavior*. Honolulu: An East-West Center Book, The University Press of Hawaii.
- Tsujimura, Toshiki
1991 *Keigo no yōhō* [Użycie honoryfikatywności]. Tōkyō: Kakukawa Shoten.
- Wierzbicka, Anna
1999 „Różne kultury, różne języki, różne akty mowy”, przeł. Teresa Dobrzyńska, w: J. Bartmiński (red.), 193–227.

Załącznik: tekst źródłowy japoński

Japan Rail Pass (2016), <http://www.japanrailpass.net/purchase.html> [data dostępu: 20.06.2016].

WERSJA ORYGINALNA

- [...] [a] 日本へ来る前に下記の提携オフィスで引換証をお求めください。
- [b] JTB、日本旅行、近畿日本ツーリスト、トップツアー、日本航空※1、全日空※2、ジャルパック、およびそれらの代理店。
- [c] ※ジャパンレールパスは日本国内で購入することはできません。
- [d] まず、所定の販売店またはその代理店で引換証をお求めください。
- [e] ※1 JALグループ便ご搭乗に限り販売します。
- [f] ※2 ANAグループ便ご搭乗に限り販売します。
- [g] 利用資格については、引換証の購入箇所にてお客さまへ説明を行い、お客さまに利用資格をご了解いただいたうえでご購入を求めいただくこととなります。
- [h] 利用資格を満たさないため、引き換えができない場合における日本国滞在中のJR線のご利用に関する補償はJRグループとして一切いたしかねます。
- [i] ●引き換えができなかった引換証につきましては、ご購入を求めいただいた海外の旅行会社にて払い戻しをいたします。
- [j] (※手数料が別にかかります)
- [k] ●引換証に関するお問い合わせは、ご購入を求めいただいた旅行会社にお客さま自身で行ってくださいますようお願いいたします。 [...]

WERSJA POLSKA

- [...] [a] Kupon Wymienny na bilet JAPAN RAIL PASS należy zakupić za pośrednictwem jednego z następujących biur sprzedaży lub ich agentur przed przyjazdem do Japonii.
- [b] Firmy uprawnione do sprzedaży Kuponów Wymiennych: JTB Corp., Nippon Travel Agency, KINTETSU INTERNATIONAL, Tobu Top Tours, Japan Airlines*1, ANA Sales Americas (Los Angeles)*2, JALPAK oraz ich agencje stowarzyszone.
- [c] * Biletu JAPAN RAIL PASS nie można nabyć w trakcie pobytu w Japonii.
- [d] Zamówienia należy dokonać poprzez autoryzowanych agentów lub biura sprzedaży przed przyjazdem do Japonii.
- [e] *1 Przy zamówieniu niezbędne jest dokonanie rezerwacji lotu w JAL Group.
- [f] *2 Przy zamówieniu niezbędne jest dokonanie rezerwacji lotu w ANA Group.
- [g] W miejscu składania zamówienia Kuponu Wymiennego można uzyskać wyjaśnienia dotyczące niezbędnych warunków, jakie spełniać musi nabywca biletu JAPAN RAIL PASS. Nabywca winien dostosować się do tych wymogów przed dokonaniem zakupu Kuponu Wymiennego.

[h] W przypadku, gdy nie jest możliwe otrzymanie biletu JAPAN RAIL PASS ze względu na niespełnienie przez potencjalnego nabywcę warunków uprawniających do zakupu, JR Group nie jest w stanie ponosić odpowiedzialności za jakiegokolwiek należne opłaty lub narzuty operacyjne wynikające z korzystania przez Państwa z usług JR w trakcie Państwa pobytu w Japonii.

[i] • W razie niemożności otrzymania biletu JAPAN RAIL PASS, należność uiszczona za Kupon Wymienny zostanie zwrócona przez umiejscowione za granicą biuro, w jakim został on nabyty.

[j] (* Przy zastosowaniu odpowiednich narzutów operacyjnych.)

[k] • Pytania dotyczące realizacji Kuponu Wymiennego prosimy kierować osobiście i bezpośrednio do biura, w jakim dokonano jego zakupu. [...]